

**ПОЛІТИКА ЧЕРНІГІВСЬКИХ ВЛАДНИХ ЕЛІТ В ПРОТИСТОЯННІ
ІЗ КИЇВСЬКОЮ ВЛАДОЮ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ ДО 1127 РОКУ****POLICY OF THE CHERNIHIV RULING ELITES IN CONFRONTATION
WITH THE KYIV AUTHORITIES IN KYIVAN RUS UNTIL 1127**

Настюк А.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Академія праці, соціальних відносин і туризму

Семенець О.В., аспірант
Академія праці соціальних відносин і туризму

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей проведення політики чернігівськими елітарним групами по відношенню до княжого дому Рюриків IX– початок XI століття. Для досягнення даної мети ми проаналізували історичні джерела, пов'язані із становленням Чернігівського князівства, захист інтересів чернігівців в міжнародних договорах та джерела, які розкривають взаємовідносини правлячого княжого дому Рюриків із Черніговом.

Ми прийшли до думки, що приєднання Чернігова до Київської Русі позитивно вплинуло на економічний розвиток міста за рахунок приєднання до загальної логістичної системи Київської Русі, що сприяло розвитку внутрішньої торгівлі, а русько-візантійські договори надавали переваги в обслуговуванні купцям, які прибували із Чернігова, порівняно із купцями із інших міст Київської Русі. І тільки купці, які прибували з Києва, мали кращі умови, ніж Чернігів, що, у свою чергу, сприяло накопиченню багатств Черніговом за рахунок внутрішньої торгівлі.

У своєму дослідженні ми звернули увагу на одну з ключових позицій Чернігова в системі збору данини, що сприяло розвитку інфраструктури, інтеграції русів та місцевих чернігівських родоплеменних елітарних груп, посилення адміністративної влади міста, як центра збору данини та бази розміщення русів в зимовий період у регіоні.

Ми вважаємо, що прийняття християнства найсильніше вдарило по сіверянському родоплеменному сепаратизмі, оскільки сіверська земля стала частиною єдиного релігійно-культурного простору Київської Русі, а племені традиційні відмінності між племенами частково нівелювались.

У нашому дослідженні було виявлено, що на відміну від древлян та в'ятичів чернігівським елітам вдалося виграти війну за незалежність і відділити від Києва лівобережні території Київської Русі від Дніпра і та почати процес будівництва власної держави із столицею в Чернігові. Причиною успіху, на нашу думку, послужило взяття чернігівськими елітарними групами на озброєння тактику древлян в третьому повстанні, а саме перехід під руку одного із представників дому Рюриків і підтримання його в боротьбі проти Києва. На відміну від древлян, чернігівські еліти краще вибрали час для повстання, дочекавшись коли Київ та Новгород виснажать свої ресурси в міжкнязівській боротьбі.

Аналіз літописних джерел вказує на те, що подальший розвиток Чернігівської землі був тісно пов'язаний із Святославом Ярославовичем та його нащадками. Чернігівська земля змінила політику із спроб отримання незалежності до захоплення влади в Києві. Дослідження виявило, що саме домовленість між Святославом та Всеволодом по заміні князя Чернігівської землі і стала тригером в протистоянні за Чернігівську землю між Всеволодом та його сином Володимиром і дітьми князя Святослава.

У роботі було зазначено, що причиною поразки по закріпленню в Чернігівській землі Всеволода і його сина та перемозі Святославовичів полягала у підтримці чернігівських еліт, які, ймовірно, виражали свою волю через виче. Чернігівські князі у формуванні своєї політики мусили враховувати інтереси як чернігівських еліт, так і Києва. Чернігівська земля змінювала свою стратегію від отримання незалежності до активної участі у боротьбі за владу в Київській Русі.

Ключові слова: Княжа влада, русько-візантійські договори, княжа політика, Київська Русь, купець, чернігівські елітарні групи, виче, вичеве право.

The purpose of our research is to identify the peculiarities of the policy of Chernihiv elite groups in relation to the princely house of Rurikids in IX – the beginning of the XI century. To achieve this goal, we analyzed historical sources related to the formation of the Chernihiv principality, the protection of the interests of the Chernihiv people in international treaties, and sources that reveal the relationship between the ruling princely house of Rurikids and Chernihiv.

We came to the opinion that the joining of Chernihiv to Kyivan Rus had a positive effect on the economic development of the city due to its joining the general logistics system of Kyivan Rus, which contributed to the development of internal trade, and the Russo-Byzantine treaties provided advantages in serving merchants who arrived from Chernihiv, compared to with merchants from other cities of Kyivan Rus. And only merchants who came from Kyiv had better conditions than Chernihiv, which, in turn, contributed to the accumulation of wealth in Chernihiv at the expense of internal trade.

In our research, we drew attention to one of the key positions of Chernihiv in the system of tribute collection, which contributed to the development of infrastructure, the integration of the Rus and local Chernihiv tribal elite groups, the strengthening of the administrative power of the city, as a center for the collection of tribute and a base for the accommodation of Rus in the region during the winter period.

We believe that the adoption of Christianity had the strongest impact on the Severian tribal separatism, since the Severian land became part of the unified religious and cultural space of Kyivan Rus, and the traditional differences between the tribes were partially eliminated.

Our research revealed that, unlike the Drevlians and Vyatichi, the Chernihiv elites managed to win the war for independence and separate the left-bank territories of Kyivan Rus from the Dnieper from Kyiv and begin the process of building their own state with the capital in Chernihiv. The reason for the success, in our opinion, was the adoption by the elite groups of Chernihiv of the tactics of the Drevlians in the third uprising, namely, the transfer to the hands of one of the representatives of the House of Rurikids and supporting him in the fight against Kyiv. Unlike the Drevlians, Chernihiv elites chose a better time for the uprising, waiting for Kyiv and Novgorod to exhaust their resources in the inter-princely struggle.

Analysis of historical sources indicates that the further development of the Chernihiv land was closely connected with Svyatoslav Yaroslavovich and his descendants. Chernihiv land changed its policy from trying to gain independence to seizing power in Kyiv. The research revealed that it was the agreement between Svyatoslav and Vsevolod to replace the prince of the Chernihiv land that became the trigger in the confrontation over the Chernihiv land between Vsevolod and his son Volodymyr and the children of Prince Svyatoslav.

It was stated in the work that the reason for the defeat of Vsevolod and his son and the victory of Svyatoslavovich in the Chernihiv land was the support of the Chernihiv elites, who probably expressed their will through the viche. Chernihiv princes had to take into account the interests of both Chernihiv elites and Kyiv in formulating their policies. Chernihiv land changed its strategy from gaining independence to actively participating in the struggle for power in Kyivan Rus.

Key words: Princely power, Russian-Byzantine treaties, princely policy, Kievan Rus, merchant, Chernihiv elite groups, viche, viche law.

Постановка проблеми. Дослідження ролі елітарних груп Чернігова та використання ними вічевих традицій для впливу на княжий дім Рюриків є необхідними для всеосяжного розуміння факторів впливу на процес становлення та розвитку Чернігівської землі і проявів сепаратизму. Досліджуючи дану тему ми звернули увагу на гіпотезу, суть якої зводилася до участі чернігівського віча у змові з метою отримання статусу незалежного князівства і захоплення торговельних шляхів та переплавлення данницьких потоків на сході із Києва до Чернігова. Для заповнення прогалів в дослідженні слід проаналізувати, яку роль чернігівське віче відігравало в трансфері княжої влади в Чернігівській землі. Відповіді дадуть розкрити те, що саме могло слугувати підставою повстання Чернігова проти Києва. Також окремо постає питання: чому саме Всеслав, а пізніше Давид стали тими компромісними фігурами у виборі чернігівського віче. Також слід звернути увагу на обставини приходу до влади князя Всеволода Ольговича і на роль чернігівських місцевих еліт у зазначеному процесі.

Оцінка стану наукового дослідження. Питанням відстоювання інтересів місцевими елітами займалися такі видатні вчені як: Грушевський М. С., Аркас М. М., Брайчевський М. Ю., Толочко П. П., Шевченко О. О., Войтович Б. О., Шевченко А. С., Кудін С. М., Козаков А. Л. та інші. У своїх роботах вони розкривали аспекти протистояння еліт князівській владі у боротьбі за відстоювання своїх інтересів. На нашу думку, потрібно більше звернути уваги на політику Чернігівської землі та на те, яку роль в ній відігравали елітарні місцеві групи та віче. Відповідь на дане питання потребує більш поглибленого вивчення для формування нових підходів та збільшення дослідницького матеріалу і формування нових концепцій з метою вирішення спірних питань.

Досліджуючи обрану нами тематику ми зіткнулися з проблемою недостатньої джерельної бази, яка могла б висвітлити зазначені події. На жаль, літописці не звертали уваги на тонкощі політичної боротьби, яка відбувалася між Святославовичами, Всеволодовичами та Ізяславовичами, так і на вплив на політику елітарних груп, які контролювали чернігівське віче. Іноземні джерела теж не в повній мірі розкривають тонкощі боротьби за владу між чернігівським та київським вічем.

Метою нашого дослідження є здійснення аналізу політики Чернігівської землі в посиленні своїх позицій та виходу з під влади Києва. Також у роботі приділяється увага ролі місцевих управлінських еліт щодо боротьби Чернігова із Києвом за владу.

Викладка основного тексту. Чернігівське князівство в складі Київської Русі утворилось на базі сіверянського племінного союзу. Сіверянський племінний союз був приєднаний в результаті походу Олега у 884 році [1, с. 239]. Не слід виключати гіпотезу Михайла Брайчевського, що сіверяни знаходились під владою Київського князя Аскольда [2, с. 70]. Чернігів був одним із родоплеменних центрів сіверян [3, с. 113]. Взяття під контроль сіверян не змінило статусу Чернігова. Він так і залишився племінним центром сіверської землі, хоча і став підкорятись Києву. Раніше сіверяни знаходились під впливом Хазарського каганату, тому перехід під контроль Києва не був принциповою проблемою [4, с. 314].

Після експансії, яку провів Олег, деякі племінні союзи були невдоволені своїм новим положенням і вчиняли спробу вийти з під контролю Києва. Древліани тричі спробували підняти повстання після їх підкорення. Дві спроби у 913 та 945 роках були здійснені при князюванні Ігоря Рюриковича. Результатом останнього повстання проти Ігоря стало його вбивство [5, с. 18, 23]. Син убитого князя Святослав Ігорович, проводячи реформу, направив в древлянську землю свого сина Олега, щоб укріпити позиції дому Рюрика в даному регіоні [6, с. 151–152]. Третя спроба

повстання цікава тим, що повстання древлян очолив саме Олег, який відмовився підкорятись своєму старшому братові Ярополку, князю Київському, але був убитий, а повстання придушене Києвом [7, с. 69; 7, с. 478–479].

Довго чинили супротив Києву і в'ятичі. Після приєднання у 963 (964) році в'ятичів до Київської Русі Святославом Ігоровичем, ті знову повстали проти нього в 966 році і йому довелося їх підкоряти вдруге [8, с. 31; 5, с. 27]. У 982 році вони підняли нове повстання і знову вийшли з під контролю. Володимир Святославовичу довелося їх ще раз підкоряти [9, с. 75]. Отже древліани і в'ятичі активно боролися за незалежність.

Ільменські слов'яни, у свою чергу, активно брали участь у між князівській боротьбі, намагаючись в Києві посадити свого князя. Так новгородці змогли допомогти Володимир Святославовичу один раз, а його сину Ярославу двічі взяти під контроль Київ [10, с. 111, 131–133].

Коли древліани та в'ятичі намагались від'єднатися від Києва, а ільменські словени захопити владу в Київській Русі, сіверяни зайняли вибігальну позицію. Ми вважаємо, що саме в цей час розпочинається зміцнення Чернігова та посилення ролі місцевих еліт і віча в Чернігові. Чим можна пояснити те, що літописці не вказували про виступ Чернігова проти Києва? Ми вважаємо, що дане приєднання мало доволі позитивні наслідки в економічному плані для розвитку саме Чернігова.

Чернігів, згідно даних Костянтина Багрянородного був одним із ключових логістичних центрів по збору данини (полюддя). Костянтин Багрянородний вказав на те, що ключовими містами виступили Вишгород, Любич, Смоленськ і Чернігів. Кожного року восени відправлялись збирати данину і, зібравши її, чекали весни, щоб крига зійшла із Дніпра і річка знову стала судоходною [11, с. 63–66]. Десна, яка знаходилась біля Чернігова, впадала в Дніпро і теж була важливим маршрутом в логістичній системі збору данини та з'єднувала Київ і Чернігів в єдину річкову маршрутну ланку. Це мало б покращити розвиток торгівлі в Чернігові, який, будучи одним із головних центрів збору данини, отримував як політичні, так і економічні переваги, що сприяло його розвитку. Ми припускаємо думки, що вказані Візантійським імператором міста, з яких відправлялась данина, були головними базами для розміщення дружинників русів, які зимували там та займались контролем за збором данини. Якщо в Чернігові зимували руси, то їх потрібно було утримувати, а це, в свою чергу, потребувало створення спеціальної інфраструктури, яка б забезпечувала перебування там русів. Отже в сіверській землі виділявся Любич та Чернігів. Перебування русів в Чернігові сприяло наданню вказаного міста привілейованого статусу.

У зовнішній торгівлі Чернігів теж отримав переваги. Аналіз договору 907 та 945 років вказував на те, що купці, які прибували із Чернігова обслуговувались одразу після київських. Тобто Чернігів йшов по торговельній привілейованості другим в Київській Русі [12, с. 17–18; 13, с. 17]. Згідно даних договору 907 року купці руси, які прибували із Чернігова, отримували право на безмитну торгівлю та не встановлювались обмеження на купівлю дорогих тканин. Купці отримали право безкоштовно харчуватись за рахунок візантійської казни та споряджати свої кораблі при відправленні додому за рахунок візантійської казни [14, с. 432]. Договір 945 року погіршив зазначені умови, так як було втрачено безмитну торгівлю та введено обмеження і закупівлю цінних тканин. Дозволялося купувати дорогі тканини на суму, що мала не перевищувати 50 злотників [15, с. 40]. Договори 911 та 945 років давали гарантії безпеки візантійським купцям і заохочували їх відправлятися в Київську Русь і вести там торгівлю [16, с. 22, 32–33]. Дана торгівля теж мала позитивно сприяти її розвитку в Чернігові.

Приєднання до Київської Русі дало доступ Чернігову до розширення внутрішньої річкової логістичної системи,

що мала б покращити внутрішню торгівлю. Крім того чернігівські купці отримували доступ до візантійського ринку на пільгових умовах. Це, в свою чергу, мало б сприяти збагаченню чернігівських купців та посиленню їхньої ролі в регіоні.

Слід зазначити, що сіверяни брали участь в поході Русі на Константинополь при Олегові в 907 році [17, с. 12]. При поході Ігоря сіверяни, як учасники походу, не згадуються [5, с. 19]. Те, що сіверяни не згадуються в поході Ігоря є доволі дивним, оскільки згідно тексту договору 944 року Чернігів уступав в преференціях тільки Києву. Можливо, причиною було те, що Чернігів мав ключове значення для Київського князя, що частково підтверджував Костянтин Багрянородний. Серед міст в договорі 907 року згадувався ще Полоцьк, Ростов та Любич [12, с. 18]. Але те, що купців ділили на київських, чернігівських, переяславських, ростовських та любичьких вказувало на їхній різний статус. В даному договорі ми бачимо, що Чернігів стояв вище в торговельній ієрархії, чим Любич. Чернігів стає самим впливовим та головним містом в сіверській землі.

Релігійна реформа Володимира не оминула сіверську землю. В Чернігів був направлений єпископ Неофіта, а отже там розпочався процес переходу населення від язичництва до християнства [16, с. 79]. Завдяки хрещенню Чернігів опинився в єдиному культурному просторі разом із Києвом. Раніше язичницькі традиції полян та сіверян відрізнялись [18, с. 99]. При другому розподілі, який прийнято називати адміністративною реформою Володимира, княжих столів між дітьми князя, в Чернігів не був направлений князь. Тільки Василій Татищев надав інформацію про те, що в Чернігів був направлений В'ячеслав Володимирович, але літописні дані це не підтверджують [16, с. 76]. Леонід Войтович припускає, що можливо там правив місцевий князь [19, с. 239]. Навіть якщо довіряться даним Татищева, то князювання В'ячеслава ніякими подіями не згадувалось і нащадків він не залишив. Прийняття християнства було найважливішим кроком для культурної інтеграції Чернігівської землі в Київську Русь. Літописці наголошували на тому, що звичай сіверян відрізнялись від звичаїв киян і тільки прийняття ними християнства створило для них спільний культурний простір, що мав сприяти їхній спільній інтеграції в єдину державу.

Переломним моментом для сіверян стало протистояння Ярослава і Мстислава Володимировичів в 1024 році. Мстислав Тмутараканський намагався скористатись тим, що в Києві не було Ярослава та хотів зайняти місто. Кияни не впустили князя і тому він сів у Чернігові. Ми вважаємо, що чернігівці добровільно прийняли Мстислава. Доказом цього є те, що у вирішальній Лиственській битві сіверяни протистояли варягам. Багатьох сіверян варяги вбили і стали їх тіснити. Тоді Мстислав із своєю дружиною атакував їх та розбив. Отже сіверяни перші вступили в бій із варягами і понесли великі втрати. Дана битва вказує на те, що сіверяни бачили у Мстиславі свого князя і виступили проти Київського князя Ярослава. У 1026 році Ярослав у Городці заключив домовленість із Мстиславом. Згідно домовленості Русь була розділена на дві частини по Дніпру. Західна частина із центром в Києві залишилась за Ярославом. Східна частина з центром в Чернігові залишилась за Мстиславом [20, с. 46; 1, с. 265–266].

На те, що Мстислав встановив центром своїх контрольованих земель Чернігів, вказують наступні події, пов'язані з протистоянням між князями-братями. Літопис наголосив на тому, що після того, як кияни не впустили Мстислава, він сів в Чернігові. Ярослав із своїм військом йшов саме на Чернігів, де перебував його брат Мстислав. Після поразки в битві Ярослав переніс столицю із Києва в Новгород, а Мстислав так і залишився в Чернігові. Причиною переносу столиці ми бачимо те, що від Чернігова до Києва відносно невелика відстань, тому Ярослав Володимирович переніс свою ставку в Новгород, так як боявся

свого брата. Після миру із своїм братом Ярослав, отримавши гарантії, знову повернувся в Київ.

Наступні докази пов'язані із смертю Мстислава та його сина. Син Мстислава Євстафій Тмутаракані помер 1033 році. Ми припускаємо те, що саме Євстафій Тмутараканський, а не його батько князував в Тмутаракані. Після смерті Мстислава його похоронили не в Тмутаракані, а в церкві Святого Спаса в Чернігові [16, с. 106]. Князя мали б похоронити саме в столиці його володінь, де будувалася сама велична церква. Отже Мстислав сів в столиці, а його син в другому по важливості місті, а саме в Тмутаракані.

Чим керувались сіверяни, підтримавши князя? Ми вважаємо, що це була спроба вийти з під контроль Києва і створити незалежну державу, де саме Чернігів ставав новою столицею. Фактично сіверянам вдалося здійснити те, що намагались зробити древляни. Ті теж виступили проти Київського князя, використавши представника правлячої династії Рюриків як лідера повстання та свого князя. Чим відрізнявся Мстислав Чернігівський від Олега Древлянського? За Мстиславом було Тмутараканське князівство та його союзники касоги. Мстислав був сміливим і досвідченим полководцем, який міг викликати ворожого полководця на двобій та перемогти його. Олег програв єдину відому нам битву, в якій він брав участь і загинув при втечі, впавши в рів і втопився. Мстислав був найнебезпечнішим полководцем із усіх дітей Володимира. Сіверяни чекали поки війська Ярополка та Ярослава обезкровлювали один одного і ввійшли в гру, підтримавши Мстислава, сили якого ще не були застосовані у війні між Ярославом та Святополком.

Ярослав настільки був виснажений минулою війною, що йому було достатньо зазнати однієї поразки, щоб програти війну. Сіверяни отримали всю східну частину Київської Русі, данина з якої стала завозитись в Чернігів. За рахунок припливу ресурсів Чернігів став швидко розвивати свою інфраструктуру. Прикладом слугував початок побудови кам'яної церкви, яка в той час вважалась статусною річчю [5, с. 61–65]. Чернігів починає змагатись з Києвом по багатству. Отже велика частина ресурсів, яка стікалася в Київ, тепер була перенаправлена в Чернігів. Ми вважаємо, що сіверянські племінні еліти при підтримці чернігівського віче прийняли рішення прийняти собі князем Мстислава та виступити проти Києва. Вони керувалися, в першу чергу, своїми інтересами. Їх цікавив контроль за збором данини та торговельні шляхи.

Ми вважаємо, що Мстислав досягнув часткової незалежності від Києва. Київ та Чернігів перейшов від системи васала і сюзерена в конфедераційну співпрацю рівних володарів, яких об'єднували родинні та економічні зв'язки, військова співпраця, так як Чернігівський князь надав Ярославу військову підтримку в його війні із поляками. Релігійне підпорядкування залишалось за Києвом, адже резиденція митрополита знаходилася саме там.

Незалежність Чернігівської землі стала можливою з вокняжіння в них представника дому Рюриковичів, який міг протистояти Київському князю, опираючись на своє походження та свою легітимність. Чернігівська земля змогла відірватись від Києва, представника дому Рюрика і прив'язати його до Чернігова. Схожу спробу зробили древляни з Олегом Святославовичем, але програли в прямому протистоянні з Ярополком Святославовичем і втратили свого князя [21, с. 207–209, 232]. Смерть спадкоємця, а пізніше і князя Мстислава призвела до втрати Черніговом самостійності і знову до підпорядкування його Києву. Тобто як і з древлянами, так і з сіверянами, криза була вирішена із смертю князів дому Рюриків, які здійснювали сепаратистські дії. Ярослав Володимирович розумів, яку небезпеку для Київського князя може представляти Чернігів, тому посадив там свого сина Святослава. Цими діями він намагався взяти землю під свій контроль. При

третьому розподілі князівських столів між дітьми Ярослава (заповіт Ярослава), Чернігів отримав свого князя. Ним став Святослав. По старшинству Святослав був другим після смерті Володимира Ярославовича і старшим за нього був тільки один брат – Ізяслав, який зайняв княжий стіл в Києві. Молодші брати зайняли: Переяслав – Всеволод, Смоленськ – В'ячеслав, Ігор – Володимир [20, с. 47].

Співпраця чернігівців з Святославом Ярославовичем була не однозначна. За правління Святослава чернігівці почали боротись за вплив в Київській Русі із Києвом. Спільні війська тріумвірата, а саме: Ізяслав (Київський князь), Святослав (Чернігівський князь), Всеволод (Переяславський князь) були розбиті половцями. Провал у війні з половцями призвів до ослаблення позицій князя Ізяслава і вигнання його київським віче [22, с. 80]. В момент кризи в Києві саме Чернігівський князь Святослав зміг розбити половців та прогнати їх із землі [19, с. 313]. На нашу думку, саме завдяки підтримки чернігівців князю Святославу вдалось перемогти. Князь Ізяслав, за підтримки поляк, зміг повернути Київ [5, с. 74].

Дані події вказували на слабкі позиції київського князя, тому відбулися домовленості Святослава і Всеволода, де вони у 1073 році виступили проти свого старшого брата Ізяслава та прогнали його [8, с. 100]. Можна вважати, що із початку повстання Святослава (Чернігівського князя) до захоплення ним влади в Києві, Чернігів не підкорявся Києву і був фактично від нього незалежний. Це був другий випадок, коли Чернігів пішов проти Києва. На цей раз Чернігів не просто вийшов з під влади Києва, а посадив там свого князя. Сталася аналогічна ситуація як із Новгородом, коли той посадив в Києві Володимира Святославовича і двічі Ярослава Володимировича [16, с. 57–58, 98, 100]. Ми вважаємо, що саме за підтримки чернігівських еліт та віче Святославу вдалось захопити владу в Києві та стати новим Великим князем. Але як і ситуація з Новгородом, Чернігів не покращив своїх позицій, а навпаки ослабив, втративши свого князя, який проміняв їх на Київ. Згідно домовленостей Святослав ставав Київським князем, а Всеволоду передавався Чернігів [19, с. 317]. Чернігівська земля опинилась в ситуації, коли їхній князь перейшов правити Києвом, а їх передали молодшому брату Святослава Всеволоду. Чернігівське оточення княжої адміністрації князя Святослава перейшло в Київ, а нова адміністрація Всеволода мала бути наповнена переяславцями, адже князь Всеволод правив саме в Переяславі з 1054 по 1073 рік, в сумі 19 років [16, с. 114, 126]. Це, в свою чергу, мало посилити позиції чернігівських еліт в Києві але послабити в самому Чернігові. Звісно, князь Всеволод мав укріпити свої позиції в Чернігові через максимальну співпрацю з елітарними групами та вічем, через проведення прочернігівської політики, але чи вдалось це зробити Всеволоду та його сину, які очолювали княжу адміністрацію Чернігівської землі?

Фактично, в Чернігівській землі відбулось порушення розподілу княжих столів, яке здійснив Ярослав Мудрий. Святослав довго не поправив в Києві і помер. У 1076 році у Києві сів Всеволод, а свого сина Володимира посадив в Чернігові. У 1077 році при підтримці поляк Ізяслав домовився з Всеволодом, який повернув старшому брату Київ, а сам відправився князувати до Чернігова, де замінив свого сина [19, с. 310].

Те, що Всеволод став правити в Чернігові, призвело до конфлікту князя із частиною синів Святослава, які претендували на чернігівський стіл. При підтримці половців, Святославовичі розбили Всеволода та зайняли Чернігів, при цьому розоривши чернігівську землю. Всеволод, після поразки та втрати Чернігова, звернувся за підтримкою до свого брата Ізяслава, Великого князя Київського. Разом із ним Всеволод розпочав похід з ціллю повернути свою владу в Чернігові. Підійшовши до Чернігова, виявилось, що Святославовичів не було в місті. Вони відправились за

підмогою і наказали жителям міста київського та колишнього свого князя не пускати. Слід зазначити, що місцеві еліти в даному конфлікті стали на сторону Святославовичів і місто Ізяславу та Всеволоду не здавали. Розпочався штурм міста. Син Всеволода Володимир зміг взяти східні ворота і ввійти в місто. Жителі відступили у внутрішній замок і тримали його, чекаючи на підтримку Святославовичів. В дитинець відступило дуже багато людей і він був весь ними переповнений, створюючи тісноту. Ці дані вказують на те, що населення сприймало війська Всеволода та його сина як ворогів і боялось їм програти і тому чинило активний опір. Після взяття зовнішніх стін відступило за внутрішні укріплення. Саме в цей час до міста стали підходити війська Бориса В'ячеславовича та Олега Святославовича. У 1078 році в генеральній битві князі ізгої були розбиті. Але і військо киян зазнало великої втрати, так як в битві убили Великого князя Київського Ізяслава Ярославовича [16, с. 132–134]. В цілому ми бачимо, що чернігівці не були налаштовані на підтримку Всеволода, а віддали перевагу Олегу Святославовичу. Ми вважаємо, що Всеволод не в повній мірі захищав інтереси чернігівських еліт. Він не зміг втримати владу в Києві і уступив її своєму старшому братові Ізяславу. Ізяслав мав недолюбовати чернігівців, так як саме їхній князь Святослав вигнав його і забрав Київ собі. Поразка Всеволода в протистоянні із Святославом призвела до того, що люди померлого князя Святослава та Всеволода відсторонувались від посад і їх заміняли люди Ізяслава. Ті чернігівці, які, ймовірно, прийшли в Київ із Святославом, мали б повернутись назад в Чернігів, але в Чернігові була адміністрація Всеволода, де мали домінувати переяславці. Дана кадрова ситуація мала б призвести до конфлікту інтересів.

У 1078 році Київським князем став Всеволод, а його син Володимир другий раз знову зайняв чернігівський стіл [1, с. 276]. На даному етапі протистояння за Чернігівську землю переміг Всеволод, але протистояння показало, що місцеве населення більше віддавало перевагу сину покійного князя Святослава, Олегу. На даному етапі протистояння Київському князю знову вдалось взяти Чернігів під свій контроль. Але чи змирились чернігівці з владою Володимира?

У 1079 році Роман Святославович вдруге привів половців в Переяславські землі, але Всеволод домовився з половцями і ті заключили мир, а повертаючись додому, убили Романа [16, с. 136]. Отже, Святославовичі продовжували боротись за владу в Київській Русі і їх кінцевою метою було повернення собі Чернігова.

Після смерті в 1093 році Київського князя Всеволода до влади в Києві прийшов Святополк II, син Ізяслава. Володимир продовжив князувати в Чернігові. Володимир Всеволодович визнавав владу Київського князя. У 1093 році відбулась війна Київської Русі з половцями, де коаліція з Київського (Святополк Ізяславович), Чернігівського (Володимир Всеволодович) та Переяславського (Ростислав Всеволодович) князів дому Рюриків була розбита. У цій битві постраждали війська Святополка (Київського князя) та Володимира Всеволодовича (Чернігівського князя), а його брат Ростислав Всеволодович (Переяславський князь) загинув [8, с. 120–121].

Поразка ослабила як Володимира, так і Святополка. Олег Святославович, який сидів в Тмутаракані в 1094 році відправився з військами до Чернігова і осадив його, щоб прогнати Володимира. Володимир, втративши кращі свої війська, не мав змоги ефективно боротись, тому покинув місто і відправився в Переяслав, віддавши його опоненту. Так Святославовичі змогли повернути Чернігівську землю. На нашу думку, Володимир покинув Чернігів, так як місцеве населення не хотіло бачити його своїм князем. Чернігівці підтримували дітей Святослава. З приходом до влади Олега Святославовича почався новий етап боротьби Чернігова за незалежність від Києва. Для протистояння

з Володимиром, Олег Святославович для отримання військової переваги вдруге привів в Чернігівську землю половців. Ті розорили Чернігівську землю та полонили багато населення. Олег на дії половців ніяк не відреагував [5, с. 96]. Володимир Всеволодович на відміну від Олега не зміг заручитися підтримкою елітарних чернігівських груп та віче, що і призвело до того, що Володимир мусив покинути Чернігівську землю, тим самим уступивши її Олегу. Чернігівські еліти, на нашу думку, робили ставку на Святослава та його нащадків із-за відстоювання останніх саме інтересів місцевих. Олег, щоб протистояти Києву, мусив іти на компроміси з чернігівцями так як залежав від них. Половці керувались не інтересами Олега, а використовували його в своїх цілях, щоб мати можливість розоряти землі Київської Русі. Притому половці розорили землі не тільки опонентів Олега, а і його власні. Розорення половцями Чернігівської землі призвело до підриву авторитету Олега в очах місцевих, що ослаблювало його позиції. У 1095 році у зв'язку з підступним вбивством в Переяславі двох половецьких ханів Кітана та Ітляра, розпочалась війна Русі з половцями. Олега Чернігівського теж запросили взяти участь в поході на половців. Святополк II не надав військової підтримки Володимирі Всеволодовичу і, запрошуючи Олега в похід, тим самим визнавав його право на Чернігів. Слід зазначити, в аналогічній ситуації в минулому Київський князь Ізяслав надав військовою підтримку Всеволоду, коли останнього спробували вигнати із Чернігова князі ізгої. Коли до Олега звернулись, щоб той надав військовою допомогою, Чернігівський князь погодився зібрати військо та прийти на допомогу. Ініціатором послужив Володимир Всеволодович, який умовив Святополка звернутись до Олега за допомогою [5, с. 97].

Олег обманув Київського князя Святополка та Переяславського Володимира і не надав військової допомоги. На думку літописця, мотивом послужило те, що Олег гадав, що йому будуть мстити за минулі образи, які вчинив він та його родина. Ми вважаємо, що причиною відмови було не бажання чернігівців погіршувати свої дипломатичні відносини з половцями. Коли київські та переяславські елітарні групи прийняли рішення підступно вбити половецьких ханів, то чернігівську еліту вони не поінформували і дозволу не спитали. Тому чернігівці, ймовірно, вважали, що ця війна їх не стосується, так як вони з половцями не сварились і дана війна не буде відповідати інтересам Чернігівської землі. Фактично, Чернігів почав вести свою незалежну політику у відносинах з половцями, ігноруючи інтереси Києва.

Святополк та Володимир звернулись до Олега, докоряючи його в тому, що той не взяв участь в поході і не протидіяв нападам половців на Руську землю і не звільняв полон, який половці захопили. Князі дорікнули Олега в підступності, так як він не виконав обіцянки і не приєднався до походу. Вони заявили Олегу, що підозрюють його в тому, що він чекав поразки руських князів, щоб вдарити їм в спину. Вони наголосили на тому, що в Олега знаходиться син вбитого хана Ітляра і вимагали, щоб його передали князям або, щоб Олег сам його вбив. Олег відмовився виконувати ультиматум і це призвело до ескалації конфлікту між Києвом та Черніговом [16, с. 155–156].

У 1096 році Чернігівського князя Олега визвав в Київ Святополк на з'їзд, щоб разом із іншими князями та духовними і світськими старійшинами судити його дії по відношенню до інших родичів та співпрацю з половцями.

Але радники Олега рекомендували йому не їхати на з'їзд, вважаючи, що його ні Святополк, ні Володимир судити не мають права. Фактично, чернігівські елітарні групи радили своєму князю ігнорувати волю Києва [5, с. 98].

Святополк Ізяславович, Володимир Всеволодович, Давид Ігорович, Ярослав Ярополкович, племінник Великого Київського князя зібрани військо і пішли походом на

Чернігів. Олег, бачучи, що сили нерівні залишив в Чернігові свого воеводу і відступив у Стародубськ. Київському князю чернігівці ворота не відкрили і були готові боронити місто. Святополк Ізяславович, Великий князь Київський, розуміючи, що Олега в місті немає, а саме місто швидко захопити не важко, не став його піддавати осаді, а відправився переслідувати Олега і взяв його в осаду в Стародубську. Місто осаждали 33 дні і жителі разом з військами умовили Олега домовитись з родичами. Олег примирився із Святополком та обіцяв його слухатись [1, с. 281]. Ми бачимо, що населення та військо (елітарні групи та віче) вмовили Олега уступити Святополку, Великому князю Київському.

З 1094 по 1096 рік Чернігів від'єднався від Києва, оскільки підтримував Олега. В цей час чернігівці підтримали Олега Святославовича, а не Володимира Всеволодовича. Вони підтримували політику Олега не підкорятись волі Києва. При прямій війні з Києвом останньому чинили опір, але при необхідності готові були йти на компроміс і знову уступити Києву, визнавши його верховенство над собою.

У 1096 році в Києві було прийнято рішення, що Чернігівська земля закріплюється за Святославовичами. Але Чернігів мав перейти Давиду Святославовичу, Олегу – Муром, Ярославу – Сіверськ, Святославу – Тмутаракань [16, с. 158–160].

Але відбувся новий виток боротьби між Всеволодовичами та Святославовичами. На Любичському з'їзді в 1097 році Чернігівська земля була остаточно була закріплена за нащадками Святославовичами [19, с. 373–374].

Під тиском князівської коаліції Олег мусив уступити Чернігів своєму старшому брату Давиду, який в 1097 році став князем Чернігівської землі. Давид Святославович став компромісною фігурою для Київського князя. Він був сином Святослава, старшим братом Олега і тим самим старшим в родині Святославовичів. Він був князем Переяславським, Муромським та не ворогував із Ізяславом і Всеволодом Ярославовичами. Але при Святополку Ізяславовичу захопив владу в Новгороді та у Смоленську, де сиділи діти Володимира Всеволодовича. Не приводив половців в Чернігівську землю. Тільки він міг принести в Чернігівську землю мир із Києвом. Вибрання Давида, ймовірно, було підтримане чернігівським віче, так як Давида не змогли усунути від влади до його смерті. Чернігівська земля закріплювалась за нащадками Святослава Ярославовича, але мала бути розділена між Давидом та Олегом на Чернігівське та Сіверське князівства Муром залишався під контролем Ярослава Святославовича [19, с. 374].

При князеві Давиді Чернігів теж вступав в протистояння з Києвом. Причиною протистояння було осліплення князя Василька Ростиславовича Святославом Ізяславовичем Київським князем за доносом Давида Ігоровича в Києві. Після каліцтва Василька сформувалась коаліція із Володимира Мономаха (Переяслав), Давида (Чернігів), Олега (Сівер та Тмутаракань) Святославовичів, які виступили походом на Київ проти Святополка. Святополк під тиском киян почав перемовини з опонентами та переклав всю вину за осліплення Василька на Давида [10, с. 151–153]. Разом із тим Давид брав участь у військових походах Київського князя проти половців в 1103 році (битва на річці Сутінь) [5, с. 118]. У 1107 році (битва на річці Сула) в даній битві брав участь Олег Святославович (Сіверський князь), ймовірно, він представляв інтереси і Чернігова [8, с. 140–141]. У 1111 році (битва на річці Сальниця). В даному поході брав участь і Давид (Чернігівський князь) [1, с. 288]. Всі ці походи були під проводом Київського князя, тому можна сказати, що Чернігівщина та Сіверщина відкликались на призив Київського князя та брали участь в його походах. Це повністю міняло політику Чернігова по відношенню до половців. Разом з тим

воля Великого князя могла бути відкинута, коли той здійснивав беззаконні, на думку його опонентів, вчинки.

Після смерті Давида Святославовича в Чернігові став правити Ярослав Святославович. Він успадкував його за княжим правом, так як був самим старшим в роду Рюриків, гілки Святославовичів. Але Ярослава вигнав з Чернігова його племінник Всеволод Ольгович. Київський князь Мстислав Володимирович пішов війною на Всеволода, щоб повернути владу Ярославу, але для збереження стабільності погодився залишити Всеволода Чернігівським князем, хоча це суперечило княжому праву [8, с. 151, 154]. Те, що Всеволод підтримав Ярослава і навіть відправився із військом вказує на те, що Ярослава був бажаною креатурою Києва. На кого ж міг опертись Всеволод, що Київ відступив? Ми вважаємо, що головним фактором була підтримка Олега чернігівськими елітами та вічем. В даному випадку вічове право перемогло княже. Київ мусив врахувати інтереси Чернігівської землі. Дана подія і унікальна тим, що в середині сім'ї Святославовичів виник конфлікт між молодим та старим поколінням. Як Роман та Олег кинули виклик своїм дядькам, так і Всеволод Ольгович оскаржив волю свого дядька. Дана тенденція суперечить княжому праву, згідно якого племінники мають коритись своїм дядькам, а молодші брати старшим братам. Молодші члени роду мають чекати своєї черги, щоб зайняти певні княжі столи. На нашу думку, захоплення влади всупереч закону можливе тільки при підтримці місцевих еліт. Ми гадаємо, що Ярослава, як і в минулому Володимира та його батька Всеволода, вигнали із Чернігова за підтримки місцевих еліт, які, в свою чергу, опирались на віче. Можливо, вони були скинуті за проквієвську позицію і не в повній мірі, на думку місцевих, відстоювали інтереси Чернігівської землі.

Висновок. Приєднання сіверян до Київської Русі сприяло посиленню Чернігова через його важливу роль в системі збору данини (полюддя), та створенню сприятливих умов як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі, що призводило до накопичення багатств чернігівцями. При-

йняття християнства в Київській Русі покращило інтеграційні процеси чернігівських елітарних груп в Київську Русь за рахунок створення єдиного релігійно-культурного простору.

Чернігів чотири рази вступав в пряме протистояння з Києвом і відмовлявся коритись його волі. Вперше, при Мстиславі Хороброму у 1010–1023 роках. Вдруге, при Святославі Ярославовичу у 1073 році, де Чернігівський князь захопив владу в Києві. Втретє, при Борисі В'ячеславовичі та Олегу Святославовичі у 1078 році. Вчетверте, при Олегові Святославовичі у 1094–1096 роках.

З 1073 по 1097 рік в Чернігові сім разів мінявся князь. Всеволод замінив Святослава. Всеволода замінив його син, Володимир. Володимира знову замінив Всеволод. Всеволода вигнав Борис В'ячеславович з Олегом Святославовичем. Бориса з Олегом розбивають і Чернігівським князем знову стає Володимир. Його вигнав з Чернігова Олег. Олега заміняє його брат Давид. Всеволод та його син Володимир чотири рази займали чернігівський княжий стіл але чернігівці підтримали Святославовичів і боролися за них.

Чернігівські місцеві еліти проводили політику, в першу чергу, в своїх інтересах. Вони не відкидали принцип монополії влади в Київській Русі Рюриків, але тісно прив'язали Святославовичів до своєї землі. Причиною усунення Ярослава Святославовича його племінником послужила недостатня підтримка Київського князя. Чернігівські еліти, опираючись на віче підтримали Всеволода Ольговича.

Саме підтримка чернігівських елітарних груп дала можливість Святославовичам закріпитись в Чернігівській землі. Через свій княжий правлячий дім чернігівці могли впливати на Муром та Тмутаракань де, згідно лествіничного права, мали сидіти молодші родичі Чернігівського князя. Але як показує практика з Ярославом Святославовичем, коли князя не підтримують елітарні місцеві групи та народ (віче), то його може зігнати із князювання і племінник. В даному випадку право віче домінує над правом княжм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полное Собрание Русских Летописей. Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1843. Т. 2. 379 с.
2. Брайчевський М.Ю. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, Т.1. 2009. 720 с.
3. Казаков А.Л. Літописна «Сівера» і літописні міста Чернігово-Сіверщини. Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр. Київ: ІА НАН України, 2010. Вип. 1. С. 109–115.
4. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т. 2. 633 с.
5. Полное Собрание Русских Летописей. Лаврентьевская и Тронцкая летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1846. Т. 1. 267 с.
6. Настюк А.А. Адміністративні перетворення в період князювання Святослава Ігоровича та його дітей. Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Збірник тез доповідей Шостої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: 23 грудня 2022 р. С. 150–155.
7. Полное Собрание Русских Летописей. Книга Степенная царского родословия С-Петербург: Типография М.А. Александрова, 1908. Ч. 1. Т. 21. 342 с.
8. Полное Собрание Русских Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. 256 с.
9. Полное Собрание Русских Летописей. Летописный сборник именуемый тверскою летописью. Санкт-Петербург: Типография Леонида Демиса, 1863. Т. 15. 267 с.
10. Полное Собрание Русских Летописей. Псковские Софиевские летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1851. Т. 5. 275 с.
11. Грушевський М.Ю. Війми з жерел до історії України-Руси: до половини XI віка Львів: Накладом авт, 1895. 122 с.
12. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2021. 890 с.
13. Чайковський А.С. Хрестоматія з історії держави і права України. Київ: Юрінком Інтер. 2003. 656 с.
14. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т. 1. 648 с.
15. Настюк А.А. Муляр Г.В. Зародження та правова регуляція діяльності купців як закордоном, так і в Київській Русі згідно джерел права. Юридичний науковий електронний журнал. № 10. 2023. С. 38–43.
16. Татищев В.Н. История Российская с самых древних времен. Москва: Напечатано при Императорскомъ Московскомъ Унивеситете, 1773. Т. 2. 536 с.
17. Полное Собрание Русских Летописей. Симеоновская летопись. Типография М.А. Александрова, 1918. Т. 18. 316 с.
18. Кириченко М. І. Історіографія історії сіверян: питання історичної деконструкції: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. 212 с.
19. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
20. Микола Аркас. Історія України-Руси. Краків: «Накладом Ольги Аркасової». 1912. Друге видання. 424 с.
21. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Настюк А.А. Становлення та розвиток влади в Київській Русі в IX–XII ст. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 468 с.
22. Толочко Петро. Київська Русь. К: Абрис, 1996. 360 с.